

Мадиярова А.С., Касымов Е.А.

**Қазақстан Республикасының
ауыл шаруашылығын
дамытудың өзекті мәселелері**

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын дамытудың кейбір өзекті мәселелері қарастырылды. Сонымен қатар мұнда ауыл шаруашылығының тарихи даму кезеңдері, ауыл шаруашылығы заңнамасының реформалық кезеңдері, азық-түлік қауіпсіздігінің проблемалық мәселелері жан-жақты қарастырылған.

Түйін сөздер: селекция, совхоз, агроөнеркәсіп секторы, өсімдіктерді қорғау.

Madiyarova A.S., Kasymov E.A.

**Actual problems developing
agriculture in Republic of
Kazakhstan**

In this article analyzed some actual problems of developing agriculture in Republic of Kazakhstan. As such comprehensively considered the historical period of development of agriculture, peculiarity of agricultural legislation, the problem questions of food safety.

Key words: selection, state farm, the agricultural sector, protection of plants.

Мадиярова А.С., Касымов Е.А.

**Актуальные проблемы
развития сельского хозяйства
Республики Казахстан**

В данной статье проанализированы некоторые актуальные проблемы развития сельского хозяйства Республики Казахстан. Также всесторонне рассмотрены исторические периоды развития сельского хозяйства, особенности реформы сельскохозяйственного законодательства, проблемные вопросы продовольственной безопасности.

Ключевые слова: селекция, совхоз, сельскохозяйственный сектор, защита растений.

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
АУЫЛШАРУАШЫЛЫ-
ҒЫН ДАМУДАҒЫ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛелЕРІ**

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығы – ел экономикасының дамуында маңыздылығы жоғары негізгі салаларының бірі. Ол халықты азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етеді. Ауыл шаруашылығының даму деңгейі көбінесе елдің экономикалық қауіпсіздігін анықтайды. Қазақстанның ауыл шаруашылығында қолайлы жерлері көп болғандықтан, әлем нарығында бәсекелестікке қабілетті агроөнеркәсіп секторын дамытуға барлық мүмкіндіктері бар. Ол жөнінде Елбасы Н.Ә. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына арналған Жолдауында былай деп атап көрсеткен болатын: «Біздің әлі де болса есею мен кемелдену кезеңінен өтуіміз керек. Қазақстандағы азаматтық қоғамның босағасын бекіте беруіміз керек. Бұл үшін агроөнеркәсіп кешенін түлете дамытып, ауылға (селоға) айрықша назар аударылуы, жеткен биігіміз бен жинақтаған тәжірибемізге сүйеніп, ауылдағы ағайындарымызға өмірдің жаңа сапасына жетуіне қол ұшын беретін уақыт туды». Тарихқа үнілсек, Қазақстан өз ерекшелігі тұрғысынан аграрлық мемлекет ретінде дамып қалыптасқандықтан, қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдай бұл мәселені ғылыми тұрғыда терең зерделеуді, ауыл шаруашылығы саласын кешенді дамытудың жолдары туралы жан-жақты дәлелденген қорытындылар мен байыпты ғылыми тұжырымдар жасауды талап етеді.

Ауыл шаруашылығын дамыту өндіріс құралдарын жеткізетін және ауыл шаруашылығы өнімдерін шикізат ретінде қолданатын басқа да салалардың дамуына жәрдемдеседі, сондай-ақ көліктік, сауда және басқа да қызметтер ұсынады [2].

2007 жылдың қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімі көлемі бір трлн теңгеден асып түсті және 1121,8 млрд. теңгені құрады, ал өндірістің өсуі 8%-ды астамын құрады.

Ауыл шаруашылығында 11-12%-ға еңбек өнімділігінің жыл сайынғы өсуінің оң үрдісі байқалады және қазіргі кезде жалпы өнім өндірісі саладағы 1 жұмыс басты адамға 3800 АҚШ долларынан астамын құрайды.

2007 жылы ауылдық жерлерде жұмыссыздық деңгейі 6,2% деңгейінде қалыптасты.

Жыл сайын ауылшаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар ұлғая түсуде. Егер 2002 жылы инвестициялар

17,3 млрд. теңгені құраса, 2007 жылы – 55,9 млрд. теңге немесе 3,2 есе артты.

2007 жылы ауыл шаруашылығы дақылдары себілген егістік алқаптарының 80%-нан астамын астық дақылдарының жалпы егістігі құрады. 2005 жылмен салыстырғанда бидай егістігінің алқабы 245,8 мың га (1,9%), қарақұмық – 60,5 мың га (1,7 есе), жемдік дақылдар (арпа мен сұлы) – 322,4 мың га (18,8%), рапс – 129,1 мың га (4,1 есе), соя – 12,6 мың га (25,4%) өсті.

Көкөніс дақылдарының егіс алқабы осы кезең ішінде 5,6 мың га (5,1%), жеміс дақылдары – 18,5 мың га (34,5%) қысқартылды, ал жүзім екпелері 2005 және 2006 жылдар деңгейінде сақталды.

Көкөніс дақылдарының өндірісі 2007 жылы 2005 жылғы 2 168,8 мың тоннаға қарсы 2 196,4 мың тоннаны, майлы дақылдар – 459,4 мың тонна, оның ішінде рапс – 118,3 мың тонна, бұл 2005 жылғы тиісті деңгейден 4,5% және 3,6 есе жоғары, жеміс дақылдары – 162 мың тонна, жүзім – 43,2 мың тонна құрады, бұл 2005 жылғы тиісті деңгейден 33,5% және 17,2% төмен.

Қазіргі кезеңде фитосанитариялық жағдайды тұрақты бақылау жүзеге асырылуда. Алайда, бөлінетін қаржы қаражатының жетіспеушілігі аса қауіпті зиянды организмдерге және карантинді объектілерге қарсы толық көлемде фитосанитариялық іс-шараларды орындауға мүмкіндік бермейді.

Мал шаруашылығы саласында шаруашылықтың барлық санаттарында мал және құс санының өсімі 2007 жылы 2006 жылмен салыстырғанда 3-5%-ды, ал мал шаруашылығы өнімінің өндірісі 3-7%-ды құрады. Мал шаруашылығында жүргізілетін асылдандыру – селекция жұмысы саланың дамуына белгілі бір әсерін тигізеді.

Алайда, саланың дамуына кері әсер етіп отырған бірқатар факторлар бар. Ауыл шаруашылығы малдарының барлық мал басының шамамен 80%-ы жеке меншікте. Асыл тұқымды мал басының үлес салмағы төмен болып қалуда және тек 3-8% құрайды. Жетекші ет экспорттаушылары мен мал шаруашылығының даму деңгейін салыстыру оларда негізгі өндірісі ірі тауар фермаларында шоғырланғандығын көрсетті, бұл жоғары өнімділікті сақтауды және мал шаруашылығы өнімі өндірісінің көлемін арттыруды қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар ветеринария саласында республикада эпизоотиялық салауаттылықты және мал шаруашылығы өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша мақсатты жұмыстар жүргізілуде.

Алайда, ветеринариялық салауаттылық жергілікті атқарушы органдардың мал қорымдарын мен мал сою пункттерінің құрылысын жүргізуді әлсіз ұйымдастыруынан, малдардың аса қауіпті ауруларына қарсы эпизоотияға қарсы іс-шараларды жүргізуге республикалық бюджеттен бөлінген қаржының жеткіліксіздігінен бұзылуда.

АӨК-нің қайта өңдеу кешенінің қазіргі жағдайын тұрақты және өндірістің өсуіне маңызды әлеуеті бар деп бағалауға болады. Ауыл шаруашылығы өнімін қайта өңдеу және тамақ өнімдері өндірісінің көлемі жыл сайын ұлғаяуда.

2007 жылы 2006 жылмен салыстырғанда қайта өңделген ауыл шаруашылығы шикізатының үлесі оның өндірісінің жалпы көлемінен артты: сүт – 29%-ға дейін, астық – 37%-ға дейін, май – 98%-ға дейін, ет – 24%-ға дейін. Алдыңғы жылмен салыстырғанда қайта өңдеу кәсіпорындары өндірген өнім көлемі 7,3%-ға ұлғайды.

Шығарылған өнім сапасы жақсартылуда, кәсіпорындардың халықаралық стандарттарға өтуі жүзеге асырылуда. Халықаралық ИСО және ХАССП стандарттарына негізделген сапа менеджменті жүйесін (бұдан әрі – СМЖ) 184 кәсіпорын салалары енгізді, 89 кәсіпорын СМЖ-ны енгізуге өндірісті әзірлеу және дайындау сатысында тұр.

Осы уақытта қайта өңдеу өнеркәсібінің даму қарқынын бірқатар шешілмеген мәселелер артқа тартуда. Бұл өнеркәсіптік қайта өңдеудің төмен деңгейі және қайта өңдеу кәсіпорындары қуатының толыққанды еместігі, тамақ өнімдері бәсекеге қабілетті деңгейінің жеткіліксіз болуы; кейбір тамақ өнімдерінің импорттық үлесі жоғары, мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу кәсіпорындарында ХАССП принциптерін енгізу бойынша жұмыстардың жеткіліксіз болуы, азық-түлік сапасының халықаралық стандарттың негізгі талаптарына сәйкес келмеуі, ауыл шаруашылығы дақылдарының негізгі түрлері өндірісінің маусымдық сипаты.

Экспорт көлемінің орнықты өсу үрдісі жалғасуда. Сонымен, 2007 жылы ауыл шаруашылығы өнімдері мен азық-түлік тауарлары жалпы сомасы 2,3 млрд. АҚШ доллары шамасында экспортталды. Ең ірі экспорттық позицияда астық және оның қайта өңдеу өнімдері болып қалуы жалғасуда. 2007 жылы экспортқа 6,9 млн тонна астық және 1,5 млн тонна шамасында ұн жөнелтілді, бұл 2006 жылдың деңгейінен тиісінше 49,2%-ға және 29,5%-ға артық.

Саланың серпінді дамуына мемлекеттік қолдау көрсетудің тиімділігі ықпал етті.

Өткен жылы агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау көлемі маңызды түрде артты және 77,9 млрд теңгені құрады, бұл 2002 жылдан 2,8 есе жоғары. 2008 жылы ауыл шаруашылығын қолдауға 134,4 млрд теңге бөлінді, оның ішінде субсидиялар – 40,3 млрд теңге, кредиттер – 52,6 млрд теңге.

2005-2007 жылдары мемлекет агроөнеркәсіптік кешен саласындағы ғылыми зерттеулерді қаржыландыруды ұлғайтты. Қолданбалы ғылыми зерттеулер әзірлемелерін қаржыландыруға республикалық бюджеттен 6 787,6 млн теңге бөлінді, оның ішінде: 2005 жылы – 1 151,0 млн теңге, 2006 жылы – 1 460,8 млн теңге, 2007 жылы – 2 300,0 млн теңге.

Осы мерзімде ғылыми зерттеулер жүргізуге арналған құралдар мен жабдықтар сатып алуды субсидиялауға 1 872,4 млн теңге бөлінді. 2008 жылы аграрлық ғылымды дамытуға республикалық бюджеттен 2 705,0 млн теңге бөлінді, бұл 2007 жылдың деңгейінен 1,7%-ға артық. [3].

Аграрлық сектордың жедел ғылыми-технологиялық дамуын қамтамасыз ету мақсатында 2007 жылы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 25 ғылыми-зерттеу ұйымын қайта құру жолымен «ҚазАгроИнновация» (бұдан әрі – «КАИ») акционерлік қоғамы (бұдан әрі – АК) құрылды, оның негізгі миссиясы жаңа агротехнологияларды коммерциялық қолданысқа құру және енгізу, перспективалық шетелдік агротехнологияларды трансферттеу, әлемдік деңгейдегі ғылыми техникалық қызметтер көрсету болып табылады.

АӨК-ні дамытудың 2003 – 2005 жылдарға арналған Мемлекеттік аграрлық азық-түлік бағдарламасын, Қазақстан Республикасы АӨК орнықты дамыту бойынша 2006 – 2010 жылдарға арналған тұжырымдамасы мен іс-шараларды орындау нәтижесі ауыл шаруашылығы өндірісінің ары қарай дамуы үшін іргетас болып табылады. Аграрлық саланы аса жоғары даму деңгейіне шығаруға мүмкіндік беретін бағдарламалық құжатты әзірлеу үшін нақты мүмкіндік туып тұр [4].

КСРО кезеңіндегі ел тарихында азық-түлік қауіпсіздігіне байланысты көптеген өзгерістер болды. КСРО құрамына енген кезден бастап жер, су, орман, тау және басқа құқықтық қатынастарға түбегейлі өзгерістер енгізді. Революциядан кейінгі алғашқы жылдарда патшалық рекреациялық аграрлық саясаттың салдары байқалатын. Қазақстандағы Ресей империясының отарлау саясатының Қазақстандағы Ресей империясының отарлау нәтижесінде Қазақстандағы 28,2

млн ондық жыртуға икемді жердің 22,7 млн ондағы халықтың пайдалануынан алынды [5].

Шаруашылықтың ұжымдық шаруашылықтарға және ұжымдық шаруашылықтың басқа да нысандарына ауысуын ұйымдастыру тек мәжбүрлеу әдістерімен ғана жүзеге асырылды. Мысалы, ОАК-тың (ЦИК) 1930 жылғы 1 ақпандағы «Ауылшаруашылығын социалистік қайта құру және кулактармен күрес бойынша шаралар туралы» қаулысына сәйкес жергілікті органдарға мәжбүрлі ұжымдастырға кедергі жасаушы ірі шаруашылықтармен күресу, тіпті, олардың мүлкін тәркілеп, қатысушыларды елдің шалғай игерілмеген аудандарына айдап жіберу құқығы берілді.

Ауыл шаруашылығын жаппай ұжымдастыру (1929-1935 жж.) кезінде ауыл шаруашылық кооперациясының кең тараған түрі болып артель табылды. Көшпенді және жартылай көшпенді аймақтарда да біршама ауыл шаруашылығын ұжымдастыру белгілері көрініс тапты [6].

Жоғарыда айтылғандай, ұжымдастыру ауыл шаруашылығында мәжбүрлі түрде жүзеге асырылды және де мұнда көшпенді және жартылай көшпенді тұрғылықты халықтан барлық мал мен астық мәжбүрлі түрде алынды. Осының нәтижесінде, Қазақстанда ауыл шаруашылығын жаппай ұжымдастырудың алғашқы кезеңінде тұрғылықты халықтың екі миллионнан астам адам ашаршылықтан өлді. Ұжымдастыру салдары азық-түлік қауіпсіздігіне кері ықпалын тигізгені айдан анық көрініс тапты. БКП Орталық комитеті 1932 жылғы 17 қыркүйекте «Қазақстандағы ауыл шаруашылығы және мал шаруашылығы туралы» қаулы қабылдады.

Ауыл шаруашылығы кезеңінде кеңес заманының жеңуіне байланысты (1935-1956), осы кезеңде колхоздар шаруашылықтың ұжымдық-құқықтық нысаны болды, колхоздың үлгілі жарғысы ретінде базалық шығарылған заңдары болды. Ұлы Отан соғысы жылдары Қазақстанның ауыл шаруашылығына әскер мен халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету міндеті жүктелді. Алайда, республикада мал шаруашылығын көтеруге ешбір жағдай болмады: техника, жұмыс күші жетіспеді, шөп дайындайтын адамдар болмады, мал азығының тапшылығы байқалды. Республика жайылымдық мал шаруашылығын дамытуға бет бұрды. Жалпы соғыс жылдары жартылай көшпенді өндірістегі жайылымдық мал шаруашылығының қажеттіліктері үшін жайылымдар мен шабындықтардың 20 млн га жері игерілді [5].

1953 жылдан бастап КСРО-да, соның ішінде Қазақстанда тың және бос жатқан жерлерді

игеру жұмыстары жүргізілді. Соның нәтижесінде, Республикада тек 1954 жыл мен 1958 жыл аралығында ғана тың жерлерінде 326 жаңа кеншарлар және бос жатқан жерлердің негізінде 206 әл-ауқаты нашарлау кеншарлар құрылды. Жалпы алғанда 1954-1966 жылдары жаңа кеншарлар ұжымдастырылды.

Ауыл шаруашылығы заңдарының социалистік даму кезеңдерінің бірі болды (1956-1985). Бұл кезең ауылшаруашылық кәсіпорындарды реформалау тұтастай мемлекетке өткізілді, жарым-жартысын жоя отырып, ал бұдан былай колхоздарды қайта құра отырып; өндірістің барлық меншік құралдары толық мемлекеттік болып танылатын бірінші орынды совхоздар құру болды.

Ауыл шаруашылығы дамып, ауыл шаруашылық өндірісінің аталған ерекшеліктері аграрлық құқықтың да ерекшеліктерін көрсетеді, ал бұл олардың байланысын және ұқсастығын білдіреді. Осындай саланы бөліп шығару керектігі туралы сұрақтар ғылымда 70 жылдардың басында туындаған. Осы кезеңде азық-түлік мәселесі мал шаруашылығына ден қойып, әр түрлі бағдарламалар дайындалған және ғылыми еңбектер шығарылған. Аграрлық құқықтың бір саласы ретінде танылған азық-түлік қауіпсіздігі негізгі проблема ретінде танылған. Заң әдебиеттерінде бұл мәселелер бойынша түрлі деңгейдегі даулы сұрақтар туындаған. Ол уақытта колхоздық құқық ауыл шаруашылығы саласындағы барлық қатынастарды қамти алмайтын, өйткені совхоздардың – мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорындардың саны тез арада өсіп кетті. Экономиканың дамуының жаңа жолдарын іздеу, азық-түлік мәселелерін шешу агроөнеркәсіптік кәсіпорындар мен ұйымдардың пайда болуына әкелді [7].

Ауылшаруашылығы заңдарының қайта даму кезеңі (1985-1990), ауылшаруашылығы тауар өндірушілердің құқығын және жағдайын жоғарылату. Сондай-ақ ауылшаруашылық кооперативтері мен шағын кәсіпкерлердің кең ауқымды байланыс құруына дамыту болды. Соған сәйкес «Шаруа қожалығы туралы» заң 1990 жылғы 21 мамырда қабылданды. Бұл заңда ауылшаруашылық тауар өніруші субъектілерінің құқықтық жағдайын анықтау, шаруашылықтың ұжымдық-құқықтық нысаны қарастырылған.

1991 жылы Қазақстан Республикасы КСРО-дан бөлініп шығып, өз егемендігін алды. Осы уақыттан бастап, мемлекет нарықтық даму кезеңіне көшті, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өндірісі де жаңа бағыт алып, азық-түлік қауіпсіздігі

жаңаша жолмен жүргізіле бастады. Аграрлық заңнама дами бастады және бірнеше кезеңдерден өтті [7].

1-кезең

1) «Ауылды (селоны) және агроөнеркәсіптік кешенді басым дамыту туралы» заңы 13 ақпан 1991 жылы қабылданды;

2) «Мемлекеттік ауыл шаруашылық кәсіпорындардың мүлігін жекешелендіру туралы» заңы 14 қаңтар 1991 жылы қабылданды;

2-кезең

1) Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы 30 тамыз 1995 жылы қабылданды;

2) «Жер туралы» Қазақстан Республикасының Президентінің 22 желтоқсан 1995 жылғы жаңа жарлығы қабылданды;

3) «Шаруа (фермер) қожалығы туралы» заңы 1998 жылы 31 наурызда қабылданды;

4) «Селекция жетістіктері туралы» заң 1999 жылы 13 шілдеде;

5) «Астық туралы» заңы 2001 жылы 19 қаңтарда қабылданды;

6) «Өсімдікті қорғау туралы» заңы 2002 жылы 1 шілдеде қабылданды т.б көптеген заңдар қабылданды.

3-кезең

1) Қазақстан Республикасының 2003-2005 жылдарға арналған Мемлекеттік аграрлық азық-түлік бағдарламасы қабылданды;

2) Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін тұрақты дамытудың 2006 – 2010 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі 2006 – 2008 жылдарға арналған бірінші кезектегі шаралар бағдарламасын бекіту туралы қаралды.

Қабылдаған міндеттемелердің орындалуын және көзделген мақсаттарға қол жеткізуін қамтамасыз ету, азық-түлік немесе қысқаша айтсақ, ас – әр адамның да тіршілігіне, өсіп-өнуіне және ағзаны қалыпта ұстауына аса қажетті өнім, техника тілімен өрнектесек, «жанармай» – дейді.

Жаңа жиырма бірінші ғасыр өткен дәуірмен салыстырғанда, азық-түлік мәселесін алдыңғы шепке шығарды. Бұрын құлаққа естіле бермейтін «азық-түлік қауіпсіздігі» атты тың ұғым-түсінік пайда болды. Біздің еліміз азық-түлік қауіпсіздігі жөнінен өзге өңірлерден көш ілгері. Ең бастысы – нанымыз бар. Бау-бақша өнімдерінен құралақан емеспіз.

Жалпы, азық-түлік мәселесін тәптіштеп айтуымыз да бекер емес. Азық-түліктің жетіспеуінен, тарихтан мәлім, талай «күріш», «нан», «тұз» бүліктері болған. Осыдан санаулы айлар бұрын Мысыр, Ауғанстан, Боливия сияқты елдерде

болып өткен халық толқулары – кейде азық-түліктің саясат ұранына айналып кететіндігінің бір айғағы.

Биолог-ғалымдардың зерттеулеріне сай, азық-түлік тегіне қарай: жануар тектес және өсімдік тектес, табиғи және жасанды болып бөлінеді. Мәселен, мал, құс, балық, сүт және сүт өнімдері, жұмыртқа жануар тектеске жатса, қалған дәм-тағам бүкіл наннан бастап, саңырауқұлаққа дейінгі өсімдіктен алынған азық-түлік болып табылады. Табиғаты – атынан көрініп тұрғанындай, бірден тұтынуға немесе өңдеуден кейін пайдаланылатын азық-түлік түрлері. Жасандысы – қолдан өсірілген (мәселен, тауықтың сан еті) және түрі өзгертілген (модификациялық), генетикалық-мутациялық (тағам құрамына протеиндар қосылатын) тағам түрлері, олардың көбіне Батыстан әкелінген өнімдер екенін атап өткен жөн. Бұрын аталмыш тамақ түрлері бізде мүлдем болмаған. Тек нарық күшіне енген соң барып, еліміздің сөрелеріне сұғына кіріп, қазір базарлар мен дүкендерді, қала берді, дүңгіршектерді толығымен жайлап алды [8].

Осы аталған бірқатар проблемалар аясында қандай қорытынды тұжырымдауға болады? Әрине, бізді мемлекеттің халық шаруашылығының барлық салаларының ішінде ауыл шаруашылығында біразға созылған экономикалық дағдарыстан шығуы аса қуантарлық жағдай. Дегенмен, агроөндірістік кешенді ұйымдастыруды жетілдірудегі негізгі мақсаттардың бірі – азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қазіргі таңда толығымен шешімін таппай келеді. Себебі, шикізат мәселесін шешетін ауыл шаруашылығындағы өнім өндіру мен оның өсімі әлі де болса төмен деңгейде. Өндірістерде қалыптасқан жағдайларды сараптай және ғылыми талдай келе аграрлық сектордағы шешілмей жатқан мәселелерді зерттеу, ауыл шаруашылық пен өндірістің экономикалық негізіне әсер ететін іс-шараларды (тиімділігін көтеретін, бәсекелікке лайықты өнім өндіру, т.б.) жүзеге асыру нарық жағдайындағы көкейтесті мәселелердің атаулысы болып отыр. Сондықтан да бізге ауыл шаруашылығын әлі де жан-жақты қырынан зерттеу қажет.

Әдебиеттер

- 1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін орнықты дамыту жөніндегі 2009-2011 жылдарға арналған шаралар кешенін бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 28 қарашадағы № 1106 Қаулысы / Параграф ақпараттық жүйесі. 2016
- 2 Еркінбаева Л.К. Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: автореферат дисс. на соиск. уч.степени д.ю.н.: 12.00.08. – Алматы, 2008. – 41с.
- 3 Стамқұлов Ә.С., Стамқұлова Г.Ә. Қазақстан Республикасының жер құқығы. Жалпы бөлім: оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2006. – 334 б.
- 4 Архипов И.Г. Земельное право Республики Казахстан: учебное пособие. – Алматы: Изд-во «Борки», 1997. – 295 с.
- 5 Жариков Ю.Г., Улюкаев В.Х. Земельное право: учебник. Изд. Былина, 1997. – 400 с.
- 6 Боголюбов С.А. Земельное право: учебник. – М.: Норма-ИНФРА, 1999. – 400 с.
- 7 Күлтелеев С.Т., Жарасбаева А.М. Қазақстан Республикасының аграрлық құқығы. Жалпы бөлім: Жоғары оқу орындарына арналған оқулық. – Алматы: «HАС», 2005. – 264 б.
- 8 Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі № 301 Заңы /Параграф ақпараттық жүйесі. 2016.

References

- 1 Kazakstan Respublikasynyn agroönerkäsipitik keshenin ornkyty damyту zhönindegi 2009-2011 zhyldarga arналган sharalar keshenin bekitu turaly. Kazakstan Respublikasy Ykimetinин 2008 zhylygy 28 karashadagy № 1106 Kaulysy / Paragraf akparattyk zhyjesi. 2016
- 2 Erkinbaeva L.K. Agrarnye pravootnosheniya v Respublike Kazahstan: avtoreferat diss. na soisk. uch.stepeni d.ju.n.: 12.00.08. – Almaty, 2008. – 41s.
- 3 Stamkulov Ä.S., Stamkulova G.Ä. Kazakstan Respublikasynyn zher kuckygy. Zhalpy bөlim: oku kuraly. – Almaty: Zan ädebieti, 2006. – 334 b.
- 4 Arhipov I.G. Zemel'noe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie. – Almaty: Izd-vo «Borki», 1997. – 295 s.
- 5 Zharikov Ju.G., Uljukaev V.H. Zemelnoe pravo: Uchebnik. Izd. Bylina, 1997. – 400 s.
- 6 Bogoljubov S.A. Zemelnoe pravo: uchebnik. – M.: Norma-INFRA, 1999. – 400 s.
- 7 Kүltelееv S.T., Zharasbaeva A.M. Kazakstan Respublikasynyn agrarlyk kuckygy. Zhalpy bөlim: Zhogary oku oryndaryna arналган okulyk. – Almaty: «HАС», 2005. – 264 b.
- 8 Tamak önimderinin kauipsizdigi turaly Kazakstan Respublikasynyn 2007 zhylygy 21 shildedegi № 301 Zany /Paragraf akparattyk zhyjesi. 2016.